

UN GENERAL CATALÀ EN LA INDEPENDÈNCIA D'AMÈRICA, POSSIBLE FILL DE SITGES

VICENÇ CARBONELL I VIRELLA

Vilanova i la Geltrú

1.— INTRODUCCIÓ

Eren les vigílies de la Festa Major de Sitges quan arribà a Vilanova un nou "Episodis de la Història" de l'Editorial Rafael Dalmau. És el número 245, de 125 pàgines, on el senyor Marc-Aureli Vila (fill del nostre apreciat mestre Pau Vila i Dinarès, traspasat fa pocs dies), publica sota el títol de "JOSEP SARDA, un general català en la Independència d'Amèrica" (1), la història d'aquest compatriota que, "eixit de la terra on nasqué, passà a residir a altre indret i realitzà, en un camp o altre, tasca positiva" (2).

Segons explica el professor Vila, la seva llarga estada a Amèrica li permeté d'investigar material de primera mà i una nodrida bibliografia. El mateix Vila havia publicat ja l'any 1929

un article en "El Dia", de Terrassa, en el qual i amb el títol de "Un general català" va presentar Josep Sardà, un heroi de les lluites de la independència de les colònies americanes. Posteriorment va escriure un segon article sobre el general per a la "Revista del Ejército", núm. 47, del Ministeri de Defensa de Veneçuela, l'any 1968. Ara, amb la nova i darrera investigació, és quan ens pot oferir l'esmentat, extens, just i interessant treball sobre la vida i la mort del general Sardà a Europa i a Amèrica des de l'any 1803, fins després d'un judici que li fou seguit a Bogotà el 1833 i que li va comportar la sentència de mort (morí tràgicament —assassinat— l'any 1834).

El senyor Vila no té cap dubte que Sardà era català (ja que aquest ho declarà en el seu judici), però desconeix quin era el seu segon cognom i el moment de la seva vinguda al món (3). Quan Vila es posa en contacte amb ell, ja "era un home fet, encara que *jovenívol*" (4). Després quan ens diu que el cognom Sardà no és massa corrent a les terres de parla catalana, però que en canvi amb la grafia Cerdà és més abundós, i ho finalitza amb la frase "és molt possible que els cognoms Sardà i Serdà siguin el de Cerdà transformat; una transformació originada per la fonètica, en un temps d'ortografia no fixada" (5), hem de donar-li tota la raó, ja que aquesta transformació l'hem observat nosaltres mateixos en documents referents a la nostra comarca i a una mateixa família. Acaba dient el senyor Vila que "mentre hom no trobi un document que posi en clar el lloc exacte de la naixença d'en Josep Sardà, hem de creure que fou en ciutat, vila o poble català *tocant a mar*; i que bé podria ésser Barcelona; més encara, és quasi segur" (6)... "que hi havia gent amb el cognom Sardà que coneixia el mar, ens ho demostra un Pau Sardà que feia la travessada de Barcelona a Màlaga el 1794 i que els anys 1802 i 1803 navegava entre Barcelona i l'Havana" (7)... "El cognom Sardà passà de Catalunya a Cuba; possiblement, a través d'un home de mar que hi restà. De Cuba, el cognom anà a Veneçuela; més justament a Caracas. En aquesta capital hi ha diverses persones descendents d'un avi cubà que duen el cognom de Sardà" (8). El professor Vila creu que Josep Sardà devia néixer sis o set anys abans del 1789, o sigui, entre 1782 i 1783.

Fins ací, el que ens explica Vila abans d'exposar-nos la

història del general.

2.— EL COGNOM SARDÀ ÉS DEL PENEDEÈS MARÍTIM I MAJORITARI A SITGES

El títol del llibre de Marc-Aureli Vila ens va deixar freds. !Un Sardà a Amèrica. Era d'aquí!. Aquesta fou la nostra primera exclamació; però calia demostrar-ho.

Arribats a casa ja vam trobar part del que volíem. El cognom Sardà era ja conegut a Sitges en el segle XVI; i és encara avui dia un dels més coneguts a la vila blanca. També descobríem que havien existit i encara viuen persones que porten el cognom de Sardà a Vilanova i la Geltrú. Semblant passa amb Vilafranca i diversos llocs del Penedès (recordem per un moment les cases pairals de Can Sardà de Font-rubí i de Can Sardà del Pla del Penedès). Concretant una mica més, en el Fogatge de 1553 hem trobat: a Vilafranca, Bernat i Jaume *Cerdà* i Benet *Cerdà*; a Sant Quintí de Mediona, un Joan *Serdà*; a Sant Pere de Riudebitlles, Antoni *Serdà* de les Planes; a Terrassola, Joan i Salvador *Cerdà*; a Lavit, Joan i Bartomeu *Serdà* i a Sant Jaume dels Domenys, un Jaume i un Joan *Serdà*. Pel que fa a la costa, a Creixell i Roda de Berà hi havien Antoni *Cerdà* i Joan *Cerdà* per un cantó i Bartomeu i Antoni *Cerdà* per l'altre; a Sitges, PERE SERDÀ, i a la Geltrú, Bartomeu *Sardà*, pagès, el qual era difunt en el Capbreu de les terres del Castell de la Geltrú, on hi figura el seu fill Francesc *Sardà*, també pagès (8 bis).

3.— ELS SARDÀ MARINERS

Primerament, la font a consultar és evidentment el "Cadaastre de 1772", publicat per Josep Carbonell i Gener a les pàgines d'"EL ECO DE SITGES".

3.1 *Heus ací, dels quaranta-nou patrons que el cadaastre esmenta, els cognomenats Sardà (9):*

- 1.— Bartomeu Sardà del carrer Major.
- 2.— Francesc Sardà del carrer de Bonaire.

3.— Pere Sardà del carrer de Sant Pau.
(probablement tots ells descendents d'en Pere Sardà de l'any 1553)

3.2 *Vegem en segon lloc, les llistes de 1799, amb el seu vast panorama de relació amb Amèrica, els països de la Mediterrània i el nord d'Amèrica. (10):*

3.2.1. *Els d'Amèrica primer:*

1.— Bartomeu Sardà: sagetia SANT PERE I SANT PAU, sis viatges a les Antilles.

2.— Cristòfol Sardà: fragata SANT CRISTÒFOL, dita també ESPERANÇA, un viatge a les Antilles.

3.— JOSEP SARDÀ: pollacra SANT CRISTÒFOL, un viatge a Buenos Aires, dos a les Antilles i tres al golf de Mèxic i Terra Ferma.

3.2.2. *Els de la Mediterrània:*

1.— Francesc Sardà: sagetia SANT CRISTÒFOL.

3.2.3. *Els registres de pilots d'Arenys de Mar (11):*

(Foli 118 del 1er. volum del registre)

JOSEP SARDÀ, fill de Domènec. Ingressà el 29 de novembre de 1783, als 19 anys. El 24 d'agost (dia de Sant Bartomeu, patró de Sitges) de 1784 embarcà de pràctiques vers l'Havana, en el bergantí SANT ANTONI del patró Antoni Botet de Palamós. Tornà examinat de pilotí, segons certificat del comandant Don Xavier de Morales del 21 de gener de 1785.

Tal com hem vist en l'apartat 3.2.1., un JOSEP SARDÀ fou patró de la pollacra SANT CRISTÒFOL l'any 1799; i el JOSEP SARDÀ enregistrat a Arenys de Mar havia d'haver nascut el 1764. Segurament serien el mateix. Era aquest Josep Sardà massa vell per poder ésser el general americà?. Tal vegada fos així. Però, i si el general no era fill de Sitges i sí d'un sitgetà?. Això potser seria més versemblant. És el que cal esbrinar. Emperò, és que encara tenim altres navegants del mateix cognom:

3.2.4.1. *Vaixells del "Comerç Lliure" entre Barcelona i Amèrica 1778-1788 (12):*

Sagetia SANT CRISTÒFOL del patró Cristòfol Cerdà 1785-6 (13).

3.2.4.2. *Vaixells inscrits al comerç lliure amb Amèrica (1794) (14):*

Fragata SANT CRISTÒFOL del patró Pau Sardà, Màlaga - Puerto Rico (6 desembre 1794 - 11 març 1795)

3.2.4.3. *Registres presos el 1802 i retorns el 1803 (15)*

Fragata SANT CRISTOFÒL ("ESPERANZA"), Pau Sardà de l'Havana.

Davant aquesta relació de patrons i vaixells hem de fer algunes observacions. Primera, noti's que tots els vaixells emprats pels Sardà, menys un, portaven el nom de SANT CRISTÒFOL. Sols hi havia el d'en Bartomeu que no és així. A més, el vaixell patronejat l'any 1799 per Cristòfol Sardà, dit també "Esperança", és el mateix que feia servir Pau Sardà l'any 1803. Altra cosa a observar; sageties, pollacres i fragates porten el mateix nom; si eren o no les mateixes naus amb diferents aparells és ja més difícil saber-ho, però podria donar-se aquest cas. Una tercera consideració. Un Sardà té per patronímic Cristòfol, com la majoria dels vaixells. Aleshores era un nom personal molt corrent a les platges de Sitges i de Vilanova, ja que és el sant venerat des de fa segles en l'ermita del mateix nom de la parròquia de la Geltrú i situada sobre la costa entre ambdues poblacions, senya marítima de tota la vida i on hi havia des del segle XIX una farola de sisè ordre i des de l'any 1905 l'actual de tercer ordre. Molts altres vaixells sitgetans i vilanovins portaven noms relatius a la costa i als sants vilatans, però al de Sant Cristòfol fou quasi exclusiu dels Sardà. I per acabar les observacions, hem de dir que també a Vilanova hi havia mariners amb el cognom Sardà. Jaume Sardà, fill de Jaume, ingressà a l'Escola d'Arenys el 1785, quan ja tenia 23 anys. Sortí patró el 1790 amb la fragata "Sant Francesc de Paula" de viatge a Buenos Aires. Aquesta ruta la tornà a fer el 1792 (16).

4.— ELS JOSEP SARDÀ NATS A SITGES ENTRE 1757 I 1769 (17)

L'endemà de la Festa Major, el dilluns, ens van arribar a la rectoria de Sitges (els carrers, de matí, eren pràcticament buits), per cercar en el seu Arxiu Parroquial tots els Josep Sardà que existiren en aquells reculats anys. Des d'aquest lloc hem de donar les més expressives gràcies al senyor rector, mossèn Comes, per les facilitats donades en el seu despatx tot i que no era dia de visita. Vet aquí els quatre Josep Sardà vinguts al món aleshores a Sitges:

REGISTRE DE BAPTISMES

4.1. Pàg. 137, núm. 36, any 1757 (JOSEP SARDÀ I BENAPRES)

"Joseph, Pere, Joan Sardà. Dia vint y sinch de Mars del Any Mil Set Cents sença, y set, en las fonts bapt. de la Igl. Parroq. de la Vila de Sitges, lo baix firmat Rt. Joan Rafecas Preb. y abans Vicari, a batejat a Joseph, Pere, Joan, que nasquè el dia 24, fill legítim y natural del Parrq^a. *Pere Sardà y Font* y de Engràcia Sardà y Benaprès. Padrins: *Joan Sardà, mariner* y *Theresa Masó y Benaprès* (18).

4.2. Pàg. 237, núm. 26, any 1760 (JOSEP SARDÀ I PASQUAL)

"Joseph, Barthomeu, Anton Sardà. Dia vint y dos de febrer de Mil Set Cents sexanta en las fonts bapt. de la Ig. Parrop. de la Vila de Sitjas, lo baix firmat Rt. Joan Olivella, Prevere, a batejat a Joseph, Barthomeu, Anton, que nasquè dia 21, fill leg. y natural del Parroq^a *Franco. Sardà y Soler* y de Gertrudis Sardà i Pasqual. Padrins: *Barthomeu Sardà y Maria Franc^a. Pasqual*."

4.3. Pàg. 394, n° 106, any 1764 (JOSEP SARDÀ I SARIOL)

"Joseph, Joan, Salvador Sardà. Dia catorse de Stbre. de Mil Set Cents sexanta y quatre, en las fons baptismals de la Igl. Parroq. de la Vila de Sitges, lo baix firmat Rt. Jaume Vilar, Prev. altre temps

Vicari de la Parr^a. a batejat a Joseph, Joan, Salvador, que nasquè dit dia, fill lleg. y natural del Parroq^a. *Joseph Sardà y Bis* y Cristina Sardà y Sariol. Padrins: lo Parr^a. Joseph Sariol y Maria Sariol y Sardà, cónjuges''.

4.4 Pàg. 572, núm. 133, any 1769 (JOSEP SARDÀ I LLOPIS)

"Joseph, Joan, Domingo Serdà. Dia set de Novembre de Mil Set Cents xexanta nou, en las fonts bapt. de la Igl^a. Parroq. de la Vila de Sitges, lo baix firmat Rt. Dr. Domingo Giberga, ha batejat a Joseph, Joan, Domingo, nat als sinch de dits mes y any, fill llegítim y natural de *Francisco Serdà y Reventós, mariner* y de Maria Serdà y Llopis. Eren padrins Joseph Bori y Catharina Romeu''.

Entre els anys 1753 i 1772 no vam trobar cap infant Sardà batejat que fos fill d'un Domènec, inclosos els que no portaven el nom de Josep. Així, *Cristòfol Sardà*, nat el 1762, també era fill de Josep Sardà i Bis, o sigui, Cristòfol era germà del Josep nat el 1764.

Per altra part, *Pau Sardà*, el que tenim enregistrat comandant els vaixells dels anys 1797 i 1803, el trobem batejat en 1763 i era fill de *Bartomeu Sardà i Soler* i de Maria Teresa Sardà i Ballaster. Li van ser padrins "lo doctor en Medecina Franch^o. Ballaster y Rita Sardà y Ballaster". Per tant, *Pau Sardà i Ballaster* era cosí germà de Josep Sardà i Pasqual, nat el 1760, ja que Bartomeu Sardà i Soler era germà de Francisco Sardà i Soler, ambdós patrons l'any 1772 (vegeu apartat 3.1). En Bartomeu fou, tal com ja hem dit abans, l'únic Sardà que no patronejà (almenys ho desconeixem) una nau amb el nom de Sant Cristòfol.

5.— MATRIMONIS SARDÀ CELEBRATS A SITGES ENTRE 1723 - 1797

(amb l'afegitó de tres més des de 1812 a 1820)

Com que no estàvem convençuts de la inexistència d'un

Josep Sardà "fill de Domènec", tal com diu el registre d'Arenys de Mar, vam voler comprovar qui tenia raó. Per això cercàrem tots els Sardà que van casar-se durant gairebé tot el segle XVIII i part del XIX.

REGISTRE DE MATRIMONIS

5.1. *Llibre de "Desposoris" de 1723 a 1766*

Fol. 23: 3-08-1729

"Miquel Sardà ab Maria Aravitg, fill de Miquel corder y Madalena Sardà y Surià".

Fol. 35: 2-12-1731

"Antoni Sardà ab Marianna Segarra, mariner fill de Pere Sardà difunt y Maria Sardà y Font".

Fol. 89: 28-01-1742

"Pere Sardà ab Engràcia Benaprès, mariner fill de Pere Sardà y Farret, mariner y Maria Sardà y Font".

Fol. 92: 10-09-1742

"Gayetano Sardà, mariner, ab Engràcia Pasqual, fill de Joseph Sardà y Coll y Catherina Sardà y Trias".

Fol. 95: 4-08-1743

"Barthomeu Sardà ab Theresa Ballaster, mariner fill de Barthomeu Sardà y Batlle y Coloma Sardà y Solé".

Fol. 112: 7-08-1746

"Francisco Sardà ab Gertrudis Pasqual, mariner fill de Barthomeu Sardà y Batlle y Coloma Sardà y Soler".

Fol. 119: 19-03-1747

"Joseph Sardà ab Cristina Sarioi, mariner fill de Joan Sardà y Rosa Sardà y Bis".

Fol. 234: 8-12-1761

"Pere Sardà ab Esperança Soler, mariner fill de Joan Sardà y Rosa Sardà y Bis, difunta".

Fol. 265: 9-10-1765

"Joan Sardà ab Maria Llopis, mariner fill de Francisco Sardà Sabater y Maria Sardà y Raventós".

5.2. *Llibre de "Desposoris" de 1767 a 1797*

Fol. 8: 18-10-1767

"Miquel Sardà ab Lucrècia Aldibert, mariner fill de Miquel Sardà corder difunt y Maria Sardà y Aravitg".

Fol. 15: 28-08-1768

"Montserrat Sardà ab Gerònima Vidal, mariner fill de Franco. Sardà Sabater y Maria Sardà y Raventós".

Fol. 21: 2-05-1769

"Barthomeu Sardà ab Mariagna Fàbregas, mariner fill de Miquel Sardà corder difunt y Maria Sardà y Aravitg".

Fol. 122: 19-02-1780

"Barthomeu Sardà ab Maria Battle, mariner fill de Barthomeu Sardà comerciant y Maria Teresa Ballaster".

Fol. 138: 3-11-1782

"Joseph Anton Sardà ab Josepha Carbonell, mariner fill de Franco. Sardà mariner y Gertrudis Pasqual, difunta".

Fol. 189: 27-01-1788

"Franco. Sardà ab Marina Parellada, mariner fill de Franco. Sardà y Gertrudis Pasqual, dif.".

Fol. 207: 20-07-1790

"Christòfol Sardà ab Maria Carbonell, patró mariner, fill del patró Joseph Sardà y Christina Sariol, difunts".

Fol. 224: 29-06-1792

"Pere Sardà y Bis, patró vidu, ab Bonaventura Pagès, fill del patró Joan Sardà y Font y Rosa Bis, difunts".

Fol. 234: 28-07-1793

"Joseph Sardà ab Eulàlia Guimerà, mestre d'aixa, fill de Joan Sardà mariner y Maria Llopis".

Fol. 255: 11-10-1798

"Joseph Sardà ab Josepha Camps, mestre d'aixa, fill de Joan Sardà mariner y Maria Llopis".

5.3. *Llibre de "Desposoris" de 1797 a 1846*

Fol. 73: 18-10-1812

"Pere Sardà ab Antònia Carbonell, mariner fill de Pere difunt y Maria Artigas".

Fol. 108: 10-11-1817

"Joan Sardà ab Josepha Mayol, mariner fill de Pere difunt y Maria Artigas".

Fol. 122: 10-07-1820

"Joseph Anton Sardà ab Escolàstica Llopis, comerciant vidu de Josepa Carbonell, fill de Francisco y de Gertrudis Pasqual, difunts".

Amb aquesta relació de matrimonis o esposoris, queda demostrat que no existí cap Sardà de Sitges amb el nom de Domènec. El Registre de Pilots d'Arenys de Mar deu tenir aquest error; o el pare de l'estudiant no es va casar a Sitges, cosa que dubtem.

6.— ERA FILL DE SITGES EL GENERAL JOSEP SARDÀ?

Si era fem un resum de dades, disposem dels "Josep Sardà" següents:

NATS A SITGES

6.1.1 JOSEP SARDÀ i BENAPRÈS (1757), fill de *Pere Sardà i Font* (patró l'any 1772, junt amb els germans *Bartomeu i Francesc Sardà i Soler*) i d'Engràcia Benaprès. Era padrí, *Joan Sardà, mariner*.

6.1.2 JOSEP SARDÀ i PASQUAL (1760), fill de *Francesc Sardà i Soler* i de Gertrudis Pasqual. Padrí: el seu oncle *Bartomeu Sardà*.

6.1.3 JOSEP SARDÀ i SARIOL (1764), fill de *Josep Sardà i Bis* i de Cristina Sariol. Padrina fou la seva tia *Maria Sardà*. (aquest Josep deuria ésser el que va estudiar de pilot i després fou patró de la pollacra Sant Cristòfol, l'any 1799). Germà de *Cristòfol*, casat l'any 1790.

- 6.1.4 JOSEP SERDÀ I LLOPIS (1769), fill de *Francesc Serdà i Reventós, mariner* i de Maria Llopis.

CASATS A SITGES

- 6.2.1 JOSEP SARDÀ I BIS, mariner (fill de *Joan Sardà i Font, mariner* i Rosa Bis), casat amb Cristina Sariol (1747). Foren pares de *Josep Sardà i Sariol* (vegeu 6.1.3).
- 6.2.2 JOSEP ANTON SARDÀ I PASQUAL, mariner (fill de *Francesc Sardà, mariner* i Gertrudis Pasqual), casat amb Josepa Carbonell (1782). És el mateix de l'apartat 6.1.2.
- 6.2.3 JOSEP SARDÀ I LLOPIS, mestre d'aixa (fill de *Joan Sardà, mariner* i Maria Llopis), casat amb Eulàlia Guimerà (1793).
- 6.2.4 JOSEP SARDÀ I LLOPIS, mestre d'aixa (fill de *Joan Sardà, mariner* i Maria Llopis), casat en segones amb Josepa Camps (1796).
- 6.2.5 JOSEP ANTON SARDÀ, comerciant vidu (fill de *Francesc Sardà* i Gertrudis Pasqual), casat en segones núpcies amb Escolàstica Llopis (1820). És el mateix de l'apartat 6.1.2.

Tenim així sis "Josep Sardà" amb els cognoms de mare següents:

- 1.— BENAPRÈS (n. 1757), fill de Pere i Engràcia.
- 2.— PASQUAL (n. 1760), fill de Francesc i Gertrudis.
- 3.— SARIOL (n. 1764), fill de Josep i Cristina.
- 4.— LLOPIS (n. 1769), fill de Francesc (germà de Joan) i Maria.
- 5.— BIS (c. 1747), fill de Joan i Rosa. Pare de Josep Sardà i Sariol.
- 6.— LLOPIS (c. 1793), fill de Joan i Maria.

I amb tantes dades familiars, només tenim tres possibilitats que el general americà fos fill de Sitges o de pare sitgetà:

La primera és, naturalment, que es tractés d'un dels sis finalment relacionats, particularment els nats els anys 1764 i 1769, o sigui, JOSEP SARDÀ I SARIOL i JOSEP SARDÀ I LLOPIS. Del primer, fora de la data del seu naixement no en sabem res més, mentre no sigui l'estudiant d'Arenys l'any 1783 i el patró del 1799. Del segon, mestre d'aixa, consta que va casar-se dues vegades, una l'any 1793 i l'altra en 1796. La possibilitat s'ésser-ne general sols podria donar-se en el primer dels dos escollits i si així fos, JOSEP SARDÀ I SARIOL tindria uns divuit anys més que els suposats pel professor Vila, que dona com a naixença del general cap els anys 1782-83.

La segona possibilitat seria que el general hagués nat a Sitges després de l'any 1772, última data del darrer llibre de registre de baptismes del segle XVIII. En aquest cas podria ésser fill de qualsevol dels matrimonis de l'apartat número 5 i els de més factibilitat serien els efectuats entre l'any 1742 i 1782, amb els quals disposaríem de deu possibilitats de cognom de mare següents (consti que són hipotètics):

- 1.— BENAPRÈS (fill de Pere i Engràcia, c. el 1742. El tenim n. 1757).
- 2.— PASQUAL (fill de Gaietà i Engràcia, c. el 1742).
- 3.— BALLASTER (fill de Bartomeu i Teresa, c. el 1743).
- 4.— PASQUAL (fill de Francesc i Gertrudis, c. el 1746. El nat en 1760).
- 5.— SOLER (fill de Pere i *Esperança*, c. el 1761. *Esperança* és el nom del vaixell dels anys 1799 i 1803!).
- 6.— ALDIVERT (fill de Miquel i Lucrècia, c. el 1767).
- 7.— VIDAL (fill de Montserrat i Jerònima, c. el 1768).
- 8.— FABREGAS (fill de Bartomeu i Mariagna, c. el 1769).
- 9.— BATLLE (fill de Bartomeu i Maria, c. el 1780).
- 10.— CARBONELL (fill de Josep Anton i Josepa, c. el 1782).

Finalment, la tercera possibilitat és que el general no fos fill de Sitges, però sí d'un mariner sitgetà emigrat a Cuba o Veneçuela. En aquesta ocasió podria ésser fill dels mateixos matrimonis darrerament relacionats o d'altre casament fet fora de Sitges, a Amèrica. Aquesta alternativa sembla quedar anul·lada pel mateix general Josep Sardà quan l'any 1833 va declarar que era català; però podria ser vàlida si el seu pare, tot i essent de Sitges, s'hagués casat en altre lloc de la costa catalana; podria ésser Barcelona o Vilanova.

En tot cas, la falta del llibre de registre de baptismes posteriors a l'any 1772 ens deixa la mel a la boca.

Queda per tant, pendent la pregunta: Era fill de Sitges el general Josep Sardà? Es possible.

Potser una altra vegada tindrem més sort i direm la darrera paraula.

* * * * *

NOTES

- 1.— Marc-Aureli Vila, "JOSEP SARDÀ, un general català en la Independència d'Amèrica", Barcelona, 1980.
- 2.— Vila, *ibídem*, pàg. 4, en paraules del professor (La posada en singular és nostra).
- 3.— Vila, *ibídem*, pàg. 4. Afegeix: "Sens dubte, dues grosses falles".
- 4.— El subratllat és nostre.
- 5.— Vila, *ibídem*, pàg. 5.
- 6.— Vila, *ibídem*, pàg. 5 (el subratllat és nostre)
- 7.— Vila, *ibídem*, pàg. 6.
- 8.— Vila, *ibídem*, pàg. 6.

- 8 bis.— El "Fogatge" de 1553 fou publicat per Josep Iglésies el 1979. El "Capbreu" de la Geltrú és inèdit i porta la data de 1591.
- 9.— "EL ECO DE SITGES", núm. 3987, 6-octubre-1968.
- 10.— "EL ECO DE SITGES", núm. 3987, 3990 i 3992 (octubre-novembre 1968).
- 11.— Registre comprovat personalment quan vaig anar a Arenys per cercar els pilots vilanovins.
- 12.— Notes extretes de Pierre Vilar, "Catalunya dins l'Espanya Moderna", volum IV. Edicions 62. Barcelona, 1968.
- 13.— Vilar, *ibidem*, pàg. 396.
- 14.— Vilar, *ibidem*, pàg. 414.
- 15.— Vilar, *ibidem*, pàg. 417 (Els esments de Pau Sardà també els té en compte el professor Vila, però no diu amb quin vaixell anava. Tal com veurem, Pau Sardà i Ballaster nasqué a Sitges l'any 1763).
- 16.— Vicenç Carbonell i Virella, "La marineria vilanovina en el segle XVIII", pàg. 35, Museu de Vilafranca, 1974. En el Cadastre de Vilanova de 1739, hi ha un Sardà, "D. Francisco" que tenia cinc "botigues de Mar". Altre, de nom Pau, era mariner i propietari de terres. Aquest darrer probablement era ascendent de Jaume.
- 17.— Malauradament no podem passar de l'any 1772, ja que el llibre de baptismes que deuria seguir el registre es va perdre qui sap quan. El següent ja és del segle XIX.
- 18.— Els subratllats són nostres.

